Journal of Intelligent Financial Management

ISSN: 3116-0964

A Systematic Review of Enhancing the Resilience of the Islamic Banking System in the Face of Geopolitical and Technological Risks

Meysam Agheli [1]*, Elie MoghimiKhorasani [2], Abolfazl Hamidi Moghadam[3], Hassan Rashidi[4]

[1*] *Department of Management, Ashk.C., Islamic Azad University, Ashkezar, Iran (Coresponding autour), Email: meysam_agheli@yahoo.com*

[2] *Instructor, Department of Management, Payame Noor University, Tehran, Iran*

[3] *Department of Accounting, Si.C., Islamic Azad University, Sirjan, Iran*

[4] *Department of Management, Ahv.C., Islamic Azad University, Ahvaz, Iran*

ARTICLE INFO

Article history:
Received:13/04/2026
Received in revised form:05/05/2026
Accepted:10/06/2026
Available online:10/06/2026

Keywords:

Resilience
Islamic Banking
Geopolitical Risk
Technological Risk

ABSTRACT

The present study aims to conduct a systematic review of strategies for enhancing the resilience of the Islamic banking system in the face of geopolitical and technological risks. In terms of its objective, this research is applied, and in terms of methodology, it is a descriptive–analytical study conducted using the meta-synthesis approach. To perform the meta-synthesis, the study followed the seven-step procedure proposed by Sandelowski and Barroso (2007).The study population comprised all relevant domestic and international qualitative studies published in reputable scientific databases on the resilience of the Islamic banking system in response to geopolitical and technological risks between 2000 and January 2026. Relevant studies were identified through a systematic search using the research keywords in Scopus, Web of Science, and the major Iranian scientific databases, including the Academic Center for Education, Culture and Research Scientific Information Database (SID) and Noormags. Based on the analysis and synthesis of the selected studies, the final resilience model of the Islamic banking system consists of 62 concepts (open codes), 18 subcomponents (organizing themes), and 6 main components (global themes). These main components include: financial and structural resilience of the Islamic banking system; geopolitical risk management; Islamic governance and regulation; technological resilience and digital security; Islamic financial innovation and digital transformation; and social capital and the sustainability of Islamic banking. The findings indicate that Islamic banks, in order to effectively respond to emerging risks such as geopolitical crises, economic sanctions, technological disruptions, cyberattacks, and environmental changes, require the development of a comprehensive resilience framework capable of ensuring the banking system's adaptability and recovery before, during, and after crises.

Article Type: Research Paper

Journal of Intelligent Financial Management, 2026, Vol. 2, No.1, pp. 137- 152

Publish by:
Tolou-e Binish-e Ayandeh Scientific Institute

https://doi.org/10.25843/JIFM.2025.8563.28106

©Authors

Cite: Agheli, M., MoghimiKhorasani, E., Hamidi Moghadam, A., & Rashidi, H. (2026). A Systematic Review of Enhancing the Resilience of the Islamic Banking System in the Face of Geopolitical and Technological Risks. Journal of Intelligent Financial Management, 2(1), 137-152.

نگرش های
مدیریت مالی هوشمند
Journal of Intelligent Financial Management
ISSN: 3116-0964

طراحی الگوی ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه با ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری

میثم عاقلی[1و*]، علیه مقیمی خراسانی[2]، ابوالفضل حمیدی مقدم[3]، حسن رشیدی[4]

۱ و *- گروه مدیریت، واحد اشکذر، دانشگاه آزاد اسلامی، اشکذر، ایران (نویسنده مسئول)، ایمیل نویسنده مسئول:meysam_agheli@yahoo.com

۲ - مربی، گروه مدیریت، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۳ - گروه حسابداری، واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، سیرجان، ایران

۴ - گروه مدیریت، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۲۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۲۰

کلیدواژه‌ها:

تاب آوری

بانکداری اسلامی

ریسک ژئوپلیتیکی

ریسک فناوری

چکیده

یکی از بخش های مهم در اقتصاد ایران بخش پولی و مالی است. از آنجا که بازارهای مختلف به طرق گوناگون با این بخش در ارتباط هستند، در صورت بروز بحران و یا شوک بیرونی و بی ثباتی در این بخش(همانند تحریم های شورای امنیت سازمان ملل، تحریم ایالات متحده آمریکا و جنگ سایبری اخیر) سایر بخش ها نیز تحت تاثیر قرار می گیرد که لزوم توجه بیش از پیش به ثبات این بخش و در درجه بالاتر، اقزایش تاب آوری آن مشخص می گردد. پژوهش کنونی با هدف طراحی الگوی ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه با ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری انجام شده است. روش پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی بوده است که با روش فراترکیب صورت گرفت. به منظور انجام فراترکیب، از گام‌های هفت‌گانه سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) بهره گرفته شد. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی پژوهش‌های کیفی داخلی و خارجی منتشرشده در پایگاه‌های علمی معتبر در حوزه تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه با ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری در بازه زمانی سال ۲۰۰۰ تا ژانویه ۲۰۲۶ بود. یافته ها نشان داد مدل نهایی تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی شامل۶۲ مفهوم (کد باز)، ۱۸ مؤلفه فرعی (مضامین سازمان‌دهنده) و ۶ مؤلفه اصلی (مضامین فراگیر) شامل تاب‌آوری مالی و ساختاری نظام بانکداری اسلامی، مدیریت ریسک‌های ژئوپلیتیکی، حکمرانی و تنظیم‌گری اسلامی، تاب‌آوری فناورانه و امنیت دیجیتال، نوآوری مالی اسلامی و تحول دیجیتال، و سرمایه اجتماعی و پایداری بانکداری اسلامی بودند. نتایج نشان داد بانک‌های اسلامی برای مواجهه با ریسک‌های نوظهور مانند بحران‌های ژئوپلیتیکی، تحریم‌های اقتصادی، اختلالات فناورانه، حملات سایبری و تغییرات محیطی، نیازمند توسعه یک چارچوب جامع تاب‌آوری هستند که بتواند پیش از وقوع بحران، در زمان بحران و پس از آن، توان سازگاری و بازیابی نظام بانکی را تضمین کند.

نشریه مدیریت مالی هوشمند، ۱۴۰۵، دوره ۲، شماره ۱، صفحه ۱۳۷-۱۵۲.

ناشر: موسسه علمی طلوع بینش آینده

https://doi.org/ 10.25843/JIFM.2025.8563.28106

نوع مقاله: پژوهشی

© نویسندگان

استناد: عاقلی، میثم و مقیمی خراسانی، علیه و حمیدی مقدم، ابوالفضل و رشیدی، حسن. (۱۴۰۵). طراحی الگوی ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه با ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری. *مدیریت مالی هوشمند*،(۲)۱ ، ۱۳۷- ۱۵۲.

۱. مقدمه

مسئله تاب آوری و نیز عوامل تاثیرگذار بر آن در جهان امروز به یکی از اولویت های مهم در سیاست گذاری های کلان دولت ها تبدیل شده است همان گونه که حضور فین تک رفته رفته در متن زندگی اجتماعی اجتناب ناپذیر است(قاسمی و همکاران، ۱۴۰۳). طبق نظر گنزالز هرموسیلو[1](۱۹۹۹)، بوریو[2](۲۰۰۳) و تسوموکس[3](۲۰۱۲) به دنبال افزایش ریسک پذیری بانک ها، سودآوری آنان تغییر یافته و در پی آن، تاب آوری این نهادها و سپس تاب آوری کل اقتصاد متاثر می شود. از نظر محققان مفهوم تاب آوری(*Resilience*) از ریشه لاتین (*Resilio*) به معنای «حالت» گرفته شده و در فرهنگ آکسفورد به معنای توانایی سیستم ها در بازگشت به حالت اولیه و بازیابی سریع تعادل قبلی در مواجهه با مشکلات است. از نظر کارملی و مارکمن[4](۲۰۱۱) این مفهوم بیانگر توانایی یک شرکت یا سازمان برای سازگاری، تحمل، جهش سریع و سپس، پیشرفت، با وجود رویدادی فاجعه بار در ساختارهای مدیریتی متنوع است. اما تاب آوری در نظام بانکی، اصیل ترین بخش تاب آوری یک سیستم پولی است که برای کل اقتصاد از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. یک نظام بانکی زمانی تاب آوری دارد که بتواند انواع مخاطرات رخ داده را به خوبی درک و جذب کرده و بدون آنکه دچار بی ثباتی شود، به سرعت خود را با موقعیت های پیش آمده سازگار کند. به عقیده برونئوتال(۲۰۱۲) تاب آوری را می توان به عنوان توانایی سیستم برای کاهش شانس وقوع شوک، جذب شوک در هنگام وقوع(کاهش ناگهانی عملکرد) و بازیابی سریع پس از وقوع شوک(دستیابی به عملکرد نرمال) درک کرد. به طور خاص، سیستمی تاب آور است که: احتمال شکست را کاهش دهد؛ پیامدهای اجتماعی و اقتصادی و خسارات ناشی از شکست را کاهش دهد و زمان بازیابی از حالت اختلال به عملکرد طبیعی را کاهش دهد(قاسمی و همکاران، ۱۴۰۳). یکی از بخش های مهم در اقتصاد ایران بخش پولی و مالی است. از آنجا که بازارهای مختلف به طرق گوناگون با این بخش در ارتباط هستند، در صورت بروز بحران و یا شوک بیرونی و بی ثباتی در این بخش(همانند تحریم های شورای امنیت سازمان ملل، تحریم ایالات متحده آمریکا و جنگ سایبری اخیر) سایر بخش ها نیز تحت تاثیر قرار می گیرد که لزوم توجه بیش از پیش به ثبات این بخش و در درجه بالاتر، افزایش تاب آوری آن مشخص می گردد(قاسمی و عرب مازار، ۱۳۹۸). سیستم بانکی توسعه یافته علاوه بر وظایف خود، باید از استحکام بالا نیز برخوردار بوده و توان مقابله با شوک های مختلف داخلی و خارجی را داشته باشد. از طرفی نظام بانکی ایران با چالش ها و بحران های مختلف درون و برون مرزی دست و پنجه نرم می کند و از این رو، موضوع تاب آوری بانک ها و تداوم کسب و کار آن ها، به یک موضوع مهم و جدی تبدیل شده است(خسروی و همکاران، ۱۳۹۸). شبکه پرداخت یک کشور، شریان حیاتی اقتصاد آن محسوب می‌شود که تداوم عملکرد آن برای حفظ ثبات اقتصادی و اجتماعی امری ضروری است. این شبکه‌های پیچیده به طور فزاینده‌ای در معرض طیف وسیعی از شوک‌ها و بحران‌ها قرار دارند که می‌توانند اختلالاتی جدی در آنها ایجاد کنند. این بحران‌ها می‌توانند منشأ طبیعی (مانند زلزله، سیل، همه‌گیری)، فناوری (حمله سایبری، خرابی زیرساخت)، یا انسانی (تحریم‌های مالی، بی‌ثباتی سیاسی) داشته باشند(بانک تسویه بین المللی[5]، ۲۰۲۰). چنین اختلالاتی نه تنها تراکنش‌های روزمره شهروندان را متوقف می‌کند، بلکه توانایی دولت را برای ارائه خدمات حساس، توزیع کمک‌های مالی و اجرای سیاست‌های پولی تضعیف می‌نماید. بنابراین، مفهوم «تاب‌آوری نظام پرداخت» که به قابلیت آن برای جذب شوک، تطبیق با شرایط متغیر و تداوم ارائه خدمات حتی در شرایط دشوار اشاره دارد، به یک اولویت راهبردی برای سیاست‌گذاران و نهادهای نظارتی تبدیل شده است(هی[6]، ۲۰۱۸).

چالش‌های مداوم در اقتصاد جهانی، جنگ های سایبری، نفوذ امنیتی و بحران‌های شدید مالی، منجر به ورشکستگی‌های قابل توجه بانکی و افزایش ریسک‌پذیری شده است که بانک‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. تحقیقات قبلی نشان می‌دهد که بانک‌های اسلامی ممکن است به دلیل تفاوت در عوامل تعیین‌کننده سودآوری و رفتارهای ریسک، نسبت به بانک‌های سنتی، انعطاف‌پذیری بیشتری در برابر بحران‌های مالی نشان دهند(پادساکف و همکاران[7]، ۲۰۰۹). به طور خاص، متغیرهایی مانند سرمایه بانک و ریسک اعتباری در راه‌حل‌های نقدینگی از اهمیت بیشتری برخوردارند .با این حال، بانک‌های اسلامی با ریسک‌های منحصر به فردی مانند انطباق با شریعت و ریسک‌های عملیاتی مواجه هستند که بانک‌های متعارف به همان اندازه با آنها مواجه نیستند .این ریسک‌های منحصر به فرد، فوریت و ضرورت استراتژی‌های مدیریت ریسک مؤثر متناسب با چارچوب منحصر به فرد امور مالی اسلامی را برجسته می‌کند و روشن می‌سازد که زمان اقدام اکنون است(آپریانتورو و همکاران[8]، ۲۰۲۳). با این حال، علیرغم این دستورالعمل‌های سیاستی، پایه‌های ضعیف دیجیتال و ظرفیت‌های محدود حاکمیتی برخی از بانک‌های کوچک و متوسط منجر به حوادث مکرر ریسک در سال‌های اخیر شده است. نمونه‌های قابل توجه شامل ورشکستگی بانک بائوشانگ و «مشکلات برداشت» است که بانک‌های روستایی در استان هنان[9] با آن مواجه شدند. این رویدادها تأکید می‌کنند که اگرچه تحول دیجیتال نوآوری و کارایی را به همراه دارد، اما تقاضاهای بیشتری را نیز بر قابلیت‌های مدیریت ریسک بانک‌ها تحمیل می‌کند (یو و لیو، ۲۰۲۵). اصول تقسیم ریسک و معاملات مبتنی بر دارایی آن،

[1] González-Hermosillo
[2] Borio
[3] Tsomocos
[4] Carmeli and Markman
[5] BIS
[6] He
[7] Podsakoff & et al
[8] Apriantoro & et al
[9] Henan

در تضاد با سیستم‌های مالی متعارف است که عمدتاً مبتنی بر بهره هستند(گریا و لابیدی[1]، ۲۰۲۱). این حوزه به اصول حقوقی اسلامی، معروف به شریعت، پایبند است که ربا را ممنوع می‌کند. این حوزه، شمول مالی و عدالت اقتصادی را ترویج می‌دهد، اصولی که به عنوان بخشی از یک تغییر گسترده‌تر به سمت مالی اخلاقی، در سطح جهانی طنین‌انداز شده‌اند(حسنین و ال ارجنی[2]، ۲۰۲۴). حاکمیت بانک‌های اسلامی همچنین نقش حیاتی در مدیریت ریسک‌ها و افزایش کارایی بانک ایفا می‌کند. چارچوب حاکمیت در بانک‌های اسلامی، تحت تأثیر هیئت‌های شریعت و شیوه‌های مختلف مدیریت ریسک، باید به عموم و ذینفعان نشان دهد که این بانک‌ها به مقررات و بهترین شیوه‌های مبتنی بر آگاهی دینی پایبند هستند(گریا و لبیدی، ۲۰۲۱).

در سال‌های اخیر، افزایش تنش‌های ژئوپلیتیکی، تحریم‌های اقتصادی، منازعات منطقه‌ای و همچنین گسترش تهدیدهای فناورانه نظیر حملات سایبری، اختلال در زیرساخت‌های دیجیتال و ظهور فناوری‌های نوین مالی، نظام‌های بانکی را با چالش‌های پیچیده و چندبعدی مواجه ساخته است. در این میان، نظام بانکداری اسلامی به دلیل پایبندی به اصول شریعت، ساختارهای خاص تأمین مالی و نقش محوری در ثبات اقتصادی کشورهای اسلامی، بیش از پیش نیازمند ارتقای سطح تاب‌آوری در برابر این ریسک‌ها است. با وجود اهمیت این موضوع، اغلب مطالعات موجود به بررسی جداگانه ریسک‌های ژئوپلیتیکی یا فناوری پرداخته‌اند و کمتر پژوهشی به ارائه یک مدل جامع برای ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه هم‌زمان با این دو دسته ریسک پرداخته است. از سوی دیگر، ویژگی‌های منحصربه‌فرد بانکداری اسلامی، از جمله عقود مشارکتی، مدیریت ریسک مبتنی بر شریعت و الزامات حاکمیت شرکتی اسلامی، ضرورت طراحی مدلی بومی و متناسب با این نظام را دوچندان می‌کند.

مرور پیشینه نشان می‌دهد که بیشتر مطالعات بر تاب‌آوری مالی، الزامات نظارتی یا ریسک‌های فناوری به‌صورت جداگانه تمرکز داشته‌اند و تنها تعداد محدودی به ریسک‌های ژئوپلیتیکی پرداخته‌اند. همچنین پژوهشی که به‌صورت یکپارچه مدلی برای ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در برابر ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری ارائه کند، بسیار محدود است. این خلأ، ضرورت انجام پژوهش حاضر را برای طراحی یک مدل جامع و بومی بیش از پیش آشکار می‌سازد.

زاهید۳ (۲۰۲۴) درباره تاب‌آوری صنعت خدمات مالی اسلامی در محیط ریسک در حال تحول بیان می‌کند که ریسک‌های نوظهور شامل تنش‌های ژئوپلیتیکی، اختلالات فناوری، تغییرات اقلیمی و تورم جهانی، الگوهای سنتی مدیریت ریسک را با چالش مواجه کرده‌اند. وی تأکید می‌کند که، تقویت سرمایه، مدیریت نقدینگی و توسعه چارچوب‌های نظارتی، از مهم‌ترین راهکارهای ارتقای تاب‌آوری بانک‌های اسلامی است. دینگ۴ و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان تأثیر الزامات بازل ۳ بر ریسک بانک‌های اسلامی، داده‌های ۲۹ کشور را طی سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۰ بررسی کردند. نتایج نشان داد بانک‌های اسلامی که از سرمایه نظارتی بالاتر و الزامات بازل 3 تبعیت می‌کنند، سطح ریسک پایین‌تر و توان تاب‌آوری بیشتری در برابر شوک‌های مالی دارند. پژوهش تأکید می‌کند که تقویت سرمایه نظارتی و مدیریت ریسک، یکی از مهم‌ترین عوامل افزایش تاب‌آوری بانک‌های اسلامی است. هولناگل و وودز۵(۲۰۱۹) تحقیقی با عنوان چهار توانمندی بنیادین تاب آوری انجام دادند. اگرچه این منبع بیشتر نظری است اما پایه ای برای مطالعات تجربی بعدی شد. آنها نشان دادند سازمان های تاب آور نه تنها برای جلوگیری از شکست، بلکه برای مدیریت و بازیابی از حوادث اجتناب ناپذیر طراحی شده اند. آنها چهار توانایی دارند: پاسخ، نظارت، پیش بینی و یادگیری. مقیمی و همکاران۶(۲۰۱۸) تحقیقی با عنوان ارزیابی تاب اوری سازمانی در صنعت نفت انجام دادند. این پژوهش کمی با توزیع پرسشنامه در میان کارکنان یک پالایشگاه رابطه مثبت و معنی داری بین بلوغ مدیریت ریسک و سطح تاب آوری سازمانی را نشان داد. شرکت هایی که فرایندهای رسمی شناسایی و ارزیابی ریسک قوی تری داشتند در مواجهه با اختلالات غیرمنتظره انعطاف پذیری عملیاتی بیشتری از خود نشان دادند.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه با ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری انجام می‌شود تا چارچوبی جامع برای افزایش پایداری، تداوم فعالیت و توان انطباق بانک‌های اسلامی در شرایط بحرانی ارائه دهد.

[1] Grira & Labidi
[2] Hassanein & Al-Arjani
[3] Zahid
[4] Ding
[5] Hollnagel & Woods
[6] Moghimi & et al

۲. مبانی نظری پژوهش

۲-۱ حکمرانی

حکمرانی در لغت به معنای «هدایت»، «رهبری»، «قاعده گذاری» یا «راهبری» است. مفهوم حکمرانی تمام فرایندهای حکومت کردن را در بر می گیرد و افزون بر تمرکز بر نهادهای رسمی حکومت، فعالیت های گسترده ای را که فراتر از مرزهای دولت و جامعه است، نیز شامل می شود(بویر، ۲۰۱۳). انستیتو فناوری توکیو، حکمرانی را مجموعه پیچیده ای از ارزش ها، هنجارها، فرایندها و نهادهایی می داند که به وسیله آن ها جامعه، به طور رسمی و غیررسمی، به اداره فرایند توسعه و رفع تعارض ها می پردازد. حکمرانی مستلزم حکومت و جامعه مدنی(فعالان اجتماعی و اقتصادی، نهادهای جامعه محور و گروه های ساختار نیافته، رسانه ها و غیره) می شودکه در تمام سطوح محلی، ملی، منطقه ای و جهانی معنا می یابد. یکی از تعاریف حکمرانی که بانک جهانی، کمیته همکاری های توسعه، سازمان همکاری های اقتصادی و توسعه، برنامه توسعه ملل متحد و موسسات و سازمان های بین المللی توسعه بر آن اتفاق نظر دارند، عبارت است از : سیستم پیچیده ای از تعاملات بین ساختارها، سنت ها، کارکردها(مسئولیت ها) و فرایندها(عملکردها) که به وسیله سه ارزش کلیدی، یعنی پاسخگویی، شفافیت و مشارکت، مشخص می شود.حکمرانی عمومی یعنی چگونگی تعامل سازمان های مختلف به منظور دستیابی به سطح بالاتری از نتایج مورد نظر و تاکید آشکار بر فرایندهایی که به وسیله آن ها ذی نفعان تعامل دارند. به طور کلی حکمرانی مربوط به فعالیت هایی است که هدف از آن ها تسهیم قدرت در تصمیم گیری است. حکمرانی شامل سازکارهای غیرنهادی، مانند مشارکت های عمومی–خصوصی، شرکت های تابعه و مذاکرات، است. حکمرانی مربوط به رابطه بین افراد، گروه های ذی نفع، موسسات و عرضه دهندگان خدمات در کسب و کار مداوم دولت است. حکمرانی چگونگی تعامل سازمان های مختلف به منظور دستیابی به سطح بالاتری از نتایج مطلوب و تاکید فرایندهای تعامل ذی نفعان تعریف شده است(روحلند، ۲۰۱۸). استفاده از روش ها و ابزارهای مناسب برای مشارکت تمام ذی نفعان در حکمرانی مشارکتی ضرورت دارد که می تواند موجب افزایش سرمایه اجتماعی شود(میرباقری، ۱۴۰۲).

۲-۲. تاب آوری

تاب آوری، در اقتصاد مفهوم به نسبت جدیدی است و بعد از رخداد بحران های مالی در پژوهش ها و مطالعات اقتصادی مالی رایج شده است. تاب آوری اگرچه امروزه جزیی از مقررات مالی شده است، اما دقیقا به چه معنا است؟ تاب آوری اقتصادی، به توان مقابله با شوک های مختلف اقتصادی و میزان بازیابی پس از بروز بحران ها و بدون از دست دادن ظرفیت خود برای تخصیص کارای منابع بیان می شود(کریستوفرسون و همکاران، ۲۰۱۰). تاب آوری، توانایی اقتصاد یک کشور جهت تحمل شوک ها و رهایی از این شوک ها تعریف شده است. تاب آوری مفهومی برای بازگشت به یک نقطه ثابت و مشخص متوازن تحت تاثیر یک شوک اقتصادی یا خارجی معرفی شده است(امیری و همکاران، ۱۳۹۷).

تاب آوری اقتصادی، واکنش و قدرت سازش افراد و جوامع در برابر حوادث است، به صورتی که قادر خواهند بود اثرات نامطلوب حوادث را کاهش دهند. تاب آوری اقتصادی به دو صورت قابل تعریف است. نخست تاب آوری ایستا که به معنای توانایی یک سیستم در حفظ کارکردش هنگام بروز شوک می باشد. تعریف عمومی تر که تاب آوری پویا نامیده می شود، سرعتی است که یک سیستم از یک شوک به نسبت شدید بهبود پیدا کرده تا به وضعیت مطلوب خود بازگردد(مودانیا و میوتوری ، ۲۰۱۹). تاب آوری اشاره به استعداد بازیابی و برگشت به وضعیت اولیه سیستم پس از مواجه شدن با شوک دارد(امیری و همکاران، ۱۳۹۷).

۲-۳. تاب آوری در صنعت بانکداری

مطابق مباحث ارائه شده، تاب آوری توانایی سیستم جهت جذب آشفتگی و سازمان دهی مجدد در حالی که متحمل تغییر شده است، تعریف می شود به طوری که سیستم هنوز وظیفه، ساختار، مشخصات و بازخوردهای یکسانی را حفظ کند(خواجه پور و همکاران، ۱۳۹۸). بانک ها با کارکرد واسطه گرهای مالی، نقش تامین نیازهای مالی برای واحدهای تولیدی و بازرگانی را بر عهده دارند. بانک ها باید بتوانند از یک طرف سرمایه های خرد را جذب کنند و از طرف دیگر در قالب تسهیلات به واحدهای تولیدی و صنعتی خدمات بدهند تا باعث تقویت آنها شده و در نتیجه واحدهای تولیدی بتوانند نقش خود را در اقتصاد ملی به درستی ایفا کنند. به دلیل نقش بسیار مهم این صنعت در تولید، مصرف، سرمایه گذاری و دیگر متغیرها و نهادها، ارائه سیستم بانکداری سالم و تاب آور برای مقابله با شوک ها و مدیریت اقتصاد بسیار مهم و اساسی است(شاه حسینی و همکاران، ۱۳۹۳). واژه تاب آوری در ابتدا، توانایی یک سیستم مادی جهت بازگشت به حالت اولیه اش تفسیر شد، این نوع تاب آوری تاکیدش روی قسمت اول تعریف واکر یعنی توانایی سیستم جهت بازگشت به حالت ایستایی اولیه اش است(خواجه پور و همکاران، ۱۳۹۸). برای مثال مقابله کردن با شوک ها و نگهداری چیزی که هست، به تدریج تفسیر پویا مطرح شد که تاکیدش روش قسمت دوم تعریف یعنی توانایی سیستم جهت سازماندهی مجدد خودش (هنگامی که متحمل تغییر می شود) است(ایشاک و ویلیامز[1]، ۲۰۱۸). موضوع تاب آوری سیستم بانکی را می توان در قالب کل سیستم حاکم بر شبکه بانکی یعنی بانک مرکزی، بانک های تجاری و تخصصی و اقتصاد ایران مورد بررسی قرار داد که در این حالت انتخاب نوع تعامل نظام بانکی با اقتصاد مطرح می شود. اما از یک منظر دیگر در رابطه با بانک ها تیز می توان گفت که یک بانک تاب آور چه نوع بانکی است. براساس بررسی های صورت گرفته

[1] Ishak & Williams

چنین مشخص می شود که بانکی تاب آور است که توانایی ایستادگی در برابر شوک ها را دارد، این بانک ها از اعتماد سپرده گذاران و سرمایه گذاران برخوردار هستند؛ بنابراین حتی در طول دوره های تنش، توانایی دریافت وجوه را دارند(عبدالشاه و صالحی، ۱۳۹۵).

٤-۲. مدیریت بحران

مدیریت بحران به معنای هدایت، هماهنگی و به کار گیری منابع انسانی و مدیریتی برای هدفی مشترک است که مانع از توسعه زیان و خسارت در طی بحران می شود. مدیریت بحران فرایندی پویا در قالب اقداماتی سنجیده است که پیش از وقوع بحران، در زمان وقوع بحران و بعد از وقوع بحران انجام می شود. در بند ۱ سیاست های کلی نظام در امور پدافند غیرعامل، بر پدافند غیرعامل، به معنای مجموعه اقدامات غیرمسلحانه که موجب افزایش بازدارندگی، کاهش آسیب پذیری، تداوم فعالیت های ضروری، ارتقای پایداری ملی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن می گردد، تاکید شده است. مدیریت بحران شامل چهار مرحله است: پیشگیری، آمادگی، مقابله، و بازسازی و بازتوانی. وینر و جروم(۲۰۱۶) اعتقاد دارند بحران به شکل های مختلف روی می دهد؛ مانند حوادث طبیعی، حوادث دست ساز/ انسان ساز، حوادث محیطی، دستکاری یا بدنامی محصول، اعتصاب کارگری یا اعمال تبهکارانه. در قانون تشکیل سازمان مدیریت بحران کشور، بحران این گونه تعریف شده است: شرایطی است که بر اثر حوادث، رخدادها و عملکردهای طبیعی و انسانی(جز موارد موضوعه در حوزه های امنیتی و اجتماعی) به طور ناگهانی یا کنترل ناشدنی به وجود می آید و مشقت و سختی را به یک مجموعه یا جامعه انسانی تحمیل می کند و برطرف کردن آن به اقدامات اضطراری، فوری و فوق العاده نیاز دارد(بوکهلتس و نور، ۲۰۲۳).

۳. پیشینه تجربی پژوهش

زاهید[1] (۲۰۲۴) درباره تاب‌آوری صنعت خدمات مالی اسلامی در محیط ریسک در حال تحول بیان می‌کند که ریسک‌های نوظهور شامل تنش‌های ژئوپلیتیکی، اختلالات فناوری، تغییرات اقلیمی و تورم جهانی، الگوهای سنتی مدیریت ریسک را با چالش مواجه کرده‌اند. وی تأکید می‌کند که، تقویت سرمایه، مدیریت نقدینگی و توسعه چارچوب‌های نظارتی، از مهم‌ترین راهکارهای ارتقای تاب‌آوری بانک‌های اسلامی است. دینگ[2] و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان تأثیر الزامات بازل ۳ بر ریسک بانک‌های اسلامی، داده‌های ۲۹ کشور را طی سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۰ بررسی کردند. نتایج نشان داد بانک‌های اسلامی که از سرمایه نظارتی بالاتر و الزامات بازل 3 تبعیت می‌کنند، سطح ریسک پایین‌تر و توان تاب‌آوری بیشتری در برابر شوک‌های مالی دارند. پژوهش تأکید می‌کند که تقویت سرمایه نظارتی و مدیریت ریسک، یکی از مهم‌ترین عوامل افزایش تاب‌آوری بانک‌های اسلامی است. هولناگل و وودز[3](۲۰۱۹) تحقیقی با عنوان چهار توانمندی بنیادین تاب آوری انجام دادند. اگرچه این منبع بیشتر نظری است اما پایه ای برای مطالعات تجربی بعدی شد. آنها نشان دادند سازمان های تاب آور نه تنها برای جلوگیری از شکست، بلکه برای مدیریت و بازیابی از حوادث اجتناب ناپذیر طراحی شده اند. آنها چهار توانایی دارند: پاسخ، نظارت، پیش بینی و یادگیری. مقیمی و همکاران[4](۲۰۱۸) تحقیقی با عنوان ارزیابی تاب اوری سازمانی در صنعت نفت انجام دادند. این پژوهش کمی با توزیع پرسشنامه در میان کارکنان یک پالایشگاه رابطه مثبت و معنی داری بین بلوغ مدیریت ریسک و سطح تاب آوری سازمانی را نشان داد. شرکت هایی که فرایندهای رسمی شناسایی و ارزیابی ریسک قوی تری داشتند در مواجهه با اختلالات غیرمنتظره انعطاف پذیری عملیاتی بیشتری از خود نشان دادند.

مرور پیشینه نشان می‌دهد که بیشتر مطالعات بر تاب‌آوری مالی، الزامات نظارتی یا ریسک‌های فناوری به‌صورت جداگانه تمرکز داشته‌اند و تنها تعداد محدودی به ریسک‌های ژئوپلیتیکی پرداخته‌اند. همچنین پژوهشی که به‌صورت یکپارچه مدلی برای ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در برابر ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری ارائه کند، بسیار محدود است. این خلأ، ضرورت انجام پژوهش حاضر را برای طراحی یک مدل جامع و بومی بیش از پیش آشکار می‌سازد.

٤. مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی بوده است که با روش فراترکیب صورت گرفت. روش فراترکیب، نوعی مطالعه کیفی است که اطلاعات و یافته‌های استخراج شده از مطالعات کیفی دیگر با موضوع مشابه و مرتبط را بررسی می کند. در نتیجه نمونه مورد نظر برای فراترکیب از مطالعات کیفی منتخب و براساس ارتباط آنها با پژوهش ساخته می‌شود (لیندگرین[5] و همکاران، ۲۰۰۴). در این پژوهش به منظور انجام فراترکیب، از گام‌های هفت‌گانه سندلوسکی و باروسو[6] (۲۰۰۷) بهره گرفته شد که در شکل ۱ ارائه شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی پژوهش‌های کیفی داخلی و خارجی منتشرشده در پایگاه‌های علمی معتبر در حوزه تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه با ریسک‌های ژئوپلیتیکی

[1] Zahid
[2] Ding
[3] Hollnagel & Woods
[4] Moghimi & et al
[5] Lindgreen
[6] Sandelowski & Barroso

و فناوری در بازه زمانی سال ۲۰۰۰ تا ژانویه ۲۰۲۶ بود. جستجوی مقالات براساس کلیدواژه‌های پژوهش در پایگاه‌های اسکوپوس[1] و وب اف ساینس[2] و پایگاه‌های داخلی شامل پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی و نورمگز، با استراتژی جستجویی که در جدول ۱ ارائه شد، صورت گرفت.

جدول ۱. استراتژی‌های جستجوی اسناد در پایگاه‌های داخلی و خارجی

نوع جستجو	تعداد اسناد
TITLE-ABS-KEY ("Islamic Banking" OR "Islamic Bank " OR "Islamic Finance" OR "Sharia-Compliant Banking") AND TITLE-ABS-KEY ("Resilience" OR "Financial Resilience" OR "Bank Resilience" OR "Organizational Resilience" OR "Banking Stability") AND TITLE-ABS-KEY ("Geopolitical Risk" OR "Geopolitical Uncertainty" OR "Political Risk" OR "Economic Sanctions" OR "War" OR "Crisis") AND TITLE-ABS-KEY ("Technology Risk" OR "Digital Risk" OR "Cybersecurity" OR "Cyber Risk" OR "FinTech" OR "Digital Transformation" OR "Artificial Intelligence" OR "Blockchain")	۴۵۷ سند
("بانکداری اسلامی" یا "بانک اسلامی" یا "مالی اسلامی" یا "بانکداری مبتنی بر شریعت") و ("تاب‌آوری" یا "تاب‌آوری مالی" یا "تاب‌آوری بانکی" یا "ثبات نظام بانکی" یا "مقاومت سازمانی") و ("ریسک ژئوپلیتیکی" یا "عدم قطعیت ژئوپلیتیکی" یا "ریسک سیاسی" یا "تحریم اقتصادی" یا "جنگ" یا "بحران") و ("ریسک فناوری" یا "ریسک دیجیتال" یا "امنیت سایبری" یا "فناوری مالی اسلامی" یا "تحول دیجیتال" یا "هوش مصنوعی" یا "بلاکچین")	۳۶
جمع کل	۴۹۳

فرایند اعتبارسنجی مقالات با برنامهٔ مهارت‌های ارزیابی حیاتی[3] *(CASP)* انجام شد. با استفاده از برنامه مهارت‌های ارزیابی حیاتی یا روش *CASP* ۱۰ شرط کیفی هر مقاله به لحاظ کیفی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. به هر یک از مقالات براساس هر یک از این شرایط، امتیازی بین ۱ تا ۵ تخصیص داده می‌شود. مقالاتی که مجموع امتیازات آن‌ها ۲۵ و بالاتر شود به لحاظ کیفی تأیید و باقی مقالات حذف خواهند شد. شرایط در نظر گرفته شده برای روش *CASP* در این پژوهش عبارتند از:

(۱) تناسب اهداف مقاله مورد بررسی با اهداف پژوهش (۲) به‌روز بودن پژوهشی مقاله مورد بررسی (۳) طرح مطرح شده در مقاله مورد بررسی (۴) روش نمونه‌گیری در مقاله مورد بررسی (۵) روش و کیفیت جمع آوری داده‌ها (۶) میزان انعکاس پذیری امکان بسط دادن نتایج و دستاوردها مقاله مورد بررسی (۷) میزان و نحوه رعایت نکات اخلاقی رایج در زمینه تدوین متون پژوهشی در مقاله مورد بررسی (۸) میزان دقت در زمینه تجزیه و تحلیل داده‌ها در مقاله مورد بررسی (۹) وضوح بیان در ارائه یافته‌های مقاله مورد بررسی (۱۰) ارزش کلی مقاله مورد بررسی. در پژوهش حاضر از ۴۹۳ مقاله مورد بررسی، ۲۸ مقاله دارای امتیاز بالای ۲۵ بوده و به‌عنوان مقالات نهایی مورد بررسی قرار گرفتند. مراحل گزیش مقالات، تا انتخاب نهایی در شکل ۲ نشان داده شده است.

[1] Scopus
[2] Web of Science
[3] critical appraisal skills program

شکل ۱. گام‌های هفت‌گانه روش سندلوسکی و باروسو

برای سنجش میزان توافق بین دو مروگر یا رتبه دهنده از آزمون کاپا استفاده می‌شود (عاقلی و همکاران،۲۰۲۳). شاخص کاپا که به کاپای کوهن مشهور است، قرارداد بین دو ارزیاب که هر یک موارد مختلف را در طبقات متعدد انحصاری مرتب کرده‌اند، اندازه‌گیری می‌کند. در آخر به‌منظور تجزیه‌وتحلیل کیفی یافته‌ها، از روش تحلیل محتوا با استفاده از نرم‌افزار مکس‌کیودا استفاده شد. در ادامه یافته‌های پژوهش ارائه می‌گردد.

۵. یافته‌ها

گام اول- تنظیم سوالات تحقیق:

نخستین گام در فراترکیب تعیین سوالات پژوهش است. در این گام سوالات تحقیق مطرح شد که در جدول ۲ ارائه شده است:

جدول ۲. سوالات پژوهش

شاخص	سوال	پاسخ
چه‌چیزی (What)	تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه با ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری چگونه است؟	استخراج مولفه‌ها از ادبیات موضوع
چه کسی (Who)	جامعه مورد نظر کدام است؟	کلیه پایگاه‌های علمی معتبر داخلی و خارجی
چه زمانی (When)	بازه زمانی جستجو به چه صورت است؟	کلیه مقالات از سال ۲۰۰۰ تا ژانویه ۲۰۲۶
چگونگی(How)	بررسی روش‌های گردآوری داده‌های پژوهش چگونه است؟	استفاده از داده‌های ثانویه، شامل کلیه مقالات مرتبط با سوال پژوهش

گام دوم- مرور ادبیات به شکل نظام‌مند:

در این مرحله، پایگاه‌های معتبر علمی شامل اسکوپوس و وب اف ساینس و پایگاه‌های داخلی پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی و نورمگز، با استفاده از واژگان کلیدی تحقیق بر اساس جدول ۱ جستجو شدند. در نتیجه جستجو و بررسی با استفاده از واژه‌های کلیدی مورد نظر ۴۹۳ مورد مرتبط با واژه‌ها به صورت فارسی و انگلیسی از سال‌های ۲۰۰۰ تا ژانویه ۲۰۲۶ یافت شدند.

گام سوم- جستجو و انتخاب متون مناسب:

در این مرحله از ۴۹۳ مقاله، با حذف عناوین تکراری (۹۴ مورد) حذف عناوین و چکیده نامرتبط (۱۷۸ مورد) حذف محتوای نامرتبط (۱۰۱ مورد) و حذف روش‌های نامناسب (۱۲۲ مورد) در نهایت ۲۸ مقاله، به‌عنوان مقالات نهایی انتخاب شدند.

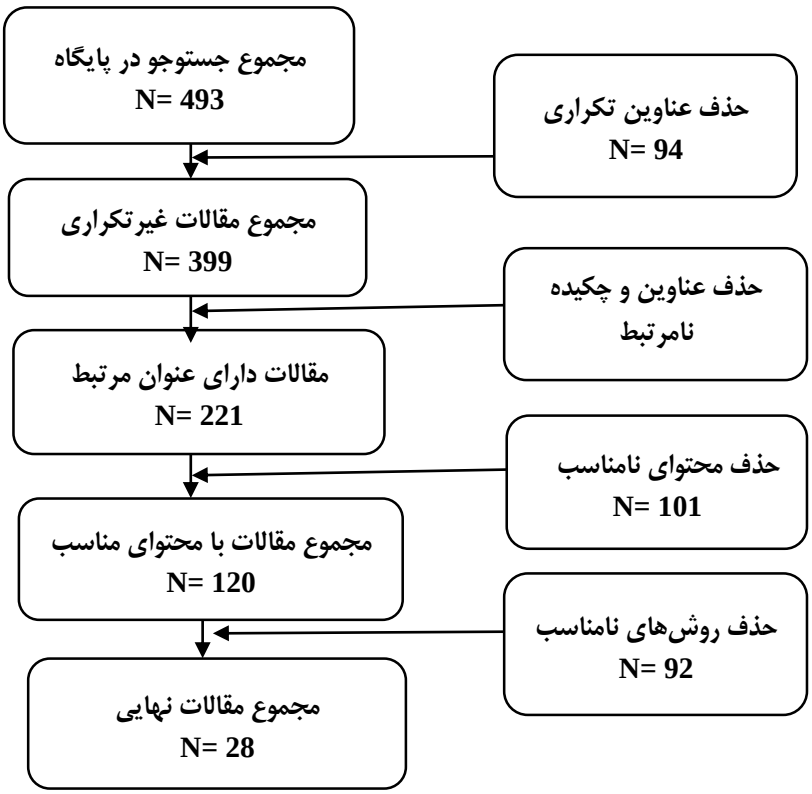

شکل ۲. فرآیند بازبینی برای انتخاب مقالات نهایی

جدول ۳. مقالات نهایی در فراترکیب

ردیف	محقق (سال)	عنوان
۱	چیهاک و هسه (۲۰۰۸)	بانک‌های اسلامی و ثبات مالی: یک تحلیل تجربی
۲	حسن و دریدی (۲۰۱۰)	تأثیر بحران مالی جهانی بر بانک‌های اسلامی و متعارف: یک مطالعه تطبیقی
۳	کاید و حسن (۲۰۱۱)	بحران مالی جهانی و مالی اسلامی
۴	بک، دمیرگوچ‌کانت و مروشه (۲۰۱۳)	بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری متعارف: مدل‌های کسب‌وکار، کارایی و ثبات
۵	امام و کپودار (۲۰۱۵)	آیا بانکداری اسلامی برای رشد اقتصادی مفید است؟
۶	علی و همکاران (۲۰۱۹)	مدیریت ریسک در بانک‌های اسلامی: چالش‌ها و راهکارها
۷	مولا و همکاران (۲۰۱۷)	حکمرانی شرکتی، ریسک‌پذیری و عملکرد بانک‌های اسلامی
۸	حسن و همکاران (۲۰۱۸)	ریسک‌های نظام بانکداری اسلامی و پیامدهای آن
۹	ربانی و همکاران (۲۰۲۰)	فین‌تک، بلاکچین و مالی اسلامی: فرصت‌ها و چالش‌ها
۱۰	رحمان و همکاران (۲۰۲۰)	ثبات مالی بانک‌های اسلامی در مواجهه با شوک‌های اقتصادی
۱۱	احمد و همکاران (۲۰۲۱)	نقش حکمرانی شرعی در افزایش تاب‌آوری بانک‌های اسلامی
۱۲	ابراهیم و همکاران (۲۰۲۱)	مدیریت ریسک نقدینگی در بانکداری اسلامی
۱۳	نور و همکاران (۲۰۲۱)	تأثیر فناوری مالی بر عملکرد بانک‌های اسلامی
۱۴	یوسف و همکاران (۲۰۲۲)	تاب‌آوری بانکداری اسلامی در دوران بحران کووید-۱۹
۱۵	علی و همکاران (۲۰۲۲)	موانع پذیرش بانکداری اسلامی: تحلیل کتاب‌سنجی
۱۶	حسن و همکاران (۲۰۲۴)	مرور نظام‌مند ریسک‌ها در نظام بانکداری اسلامی: دستورکار پژوهشی و مسیرهای آینده
۱۷	نوزولیا و کاساناه (۲۰۲۴)	مدیریت ریسک بانکداری اسلامی: روندها و بینش‌ها از رویکرد کتاب‌سنجی و مرور نظام‌مند
۱۸	ویرااناتاکوسوما و همکاران (۲۰۲۵)	به سوی نظام بانکداری اسلامی تاب‌آور: بینش‌هایی از ۱۴ سال پژوهش
۱۹	حسین و همکاران (۲۰۲۵)	مرور نظام‌مند مدیریت ریسک در نظام بانکداری اسلامی: دستورکار پژوهشی و مسیرهای آینده
۲۰	زین‌الدین و همکاران (۲۰۲۵)	تأثیر پذیرش فین‌تک و هوش مصنوعی بر ثبات و سودآوری بانکداری اسلامی
۲۱	توهاری و همکاران (۲۰۲۶)	مدیریت ریسک سازمانی در بانک اسلامی: مرور نظام‌مند ادبیات
۲۲	شهاب و همکاران (۲۰۲۵)	پیوند فین‌تک و مالی اسلامی: مرور نظام‌مند ادبیات
۲۳	حسن و همکاران (۲۰۲۰)	ریسک ژئوپلیتیکی و عملکرد نظام‌های مالی اسلامی
۲۴	کریم و همکاران (۲۰۲۱)	عدم قطعیت سیاست‌های اقتصادی جهانی و تاب‌آوری بانک‌ها
۲۵	سلیمان و همکاران (۲۰۲۲)	امنیت سایبری و تحول دیجیتال در بانکداری اسلامی
۲۶	محمد و همکاران (۲۰۲۲)	نقش بلاکچین در افزایش شفافیت مالی اسلامی
۲۷	رحیم و همکاران (۲۰۲۳)	نوآوری دیجیتال و پایداری بانک‌های اسلامی
۲۸	عبدالله و همکاران (۲۰۲۳)	حکمرانی اسلامی و ارتقای انعطاف‌پذیری بانک‌ها

گام چهارم- استخراج اطلاعات متون:

در این گام باید اطلاعات متون باقی مانده در فرآیند را به صورت خلاصه جمع‌آوری کرد. در این مرحله از پژوهش محتوای مقالات چندین بار بررسی شد و مولفه های مدل مشتمل بر ۶۲ کد اولیه با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا استخراج شد.

گام پنجم- تجزیه‌وتحلیل و ترکیب یافته‌های کیفی:

در این مرحله شاخص‌های احصاء شده از ادبیات پژوهش به لحاظ مفهومی دسته بندی شدند. براین اساس با حذف و ادغام کدهای تکراری، مولفه‌های الگو شامل ۶۲ مفهوم اولیه، ۱۸ مقوله فرعی و ۶ مقوله اصلی به شرح جدول ۴ استخراج شد.

جدول ٤. مولفه‌های مستخرج از ادبیات

مقوله اصلی	مقوله فرعی	مفهوم اولیه	منبع
تاب‌آوری مالی و ساختاری نظام بانکداری اسلامی	کفایت سرمایه و توان مالی	ذخایر سرمایه‌ای/ نسبت کفایت سرمایه/ قدرت جذب زیان/ توان مالی در بحران	چیهک و هسه (۲۰۰۸)، بک و همکاران (۲۰۱۳)، حسن و همکاران (۲۰۲۴)
	مدیریت نقدینگی	تنوع منابع نقدینگی، کنترل جریان وجوه/ مدیریت برداشت‌های ناگهانی/ ذخایر نقدی	حسن و دریدی (۲۰۱۰)/ کاید و حسن (۲۰۱۱)
	انعطاف‌پذیری عملیاتی	استمرار خدمات بانکی/ برنامه تداوم فعالیت/ قابلیت سازگاری با شوک‌ها	حسن و همکاران (۲۰۲۴)، حسین و همکاران (۲۰۲۵)
مدیریت ریسک‌های ژئوپلیتیکی و محیطی	شناسایی ریسک‌های کلان	تحریم‌های اقتصادی/ بی‌ثباتی سیاسی/ جنگ/ تنش‌های منطقه‌ای/ شوک‌های اقتصادی	حسن و همکاران (۲۰۲۴)، رحمان و همکاران (۲۰۲۰)
	راهبردهای مقابله با بحران	سناریوسازی بحران/ سیستم هشدار زودهنگام/ برنامه واکنش سریع/ مدیریت عدم قطعیت	کریم و همکاران (۲۰۲۱)، نامکی و همکاران (۲۰۲۳)
	تنوع‌بخشی جغرافیایی و مالی	تنوع بازار/ کاهش وابستگی منطقه‌ای/ همکاری‌های بین‌المللی	بک و همکاران (۲۰۱۳)
حکمرانی اسلامی و مدیریت ریسک نهادی	حکمرانی شرعی	هیئت نظارت شرعی/ کنترل انطباق شرعی/ حسابرسی شرعی	احمد و همکاران (۲۰۲۱)، عبدریوا و یایا (۲۰۲۵)
	شفافیت و پاسخگویی	افشای اطلاعات/ گزارش‌دهی مالی/ کنترل داخلی/ اعتمادسازی	مولا و همکاران (۲۰۱۷)
	تنظیم‌گری و سیاست‌گذاری	قوانین احتیاطی/ استانداردهای نظارتی/ هماهنگی بانک مرکزی و بانک‌ها	اسماعیل و همکاران (۲۰۲۲)، حسن و همکاران (۲۰۲۴)
تاب‌آوری فناورانه و امنیت دیجیتال	امنیت سایبری بانکی	حفاظت داده‌ها/ مقابله با حملات سایبری/ رمزنگاری/ امنیت شبکه	والی‌الله و همکاران (۲۰۲۵)
	زیرساخت دیجیتال هوشمند	بانکداری دیجیتال/ رایانش ابری/ سامانه‌های هوشمند/ بانکداری باز	ربانی و همکاران (۲۰۲۰)
	مدیریت ریسک فناوری	ارزیابی فناوری/ کنترل ریسک دیجیتال/ مدیریت وابستگی فناورانه	زین‌الدین و همکاران (۲۰۲۵)
نوآوری مالی اسلامی و تحول دیجیتال	فناوری مالی اسلامی	پلتفرم‌های دیجیتال اسلامی/ تأمین مالی دیجیتال/ خدمات مالی نوین	ربانی و همکاران (۲۰۲۰)
	هوش مصنوعی و تحلیل داده	پیش‌بینی بحران/ کشف تقلب/ تحلیل ریسک/ تصمیم‌گیری هوشمند	زین‌الدین و همکاران (۲۰۲۵)
	بلاکچین و قرارداد هوشمند	شفافیت تراکنش‌ها/ کاهش تقلب/ ثبت غیرقابل تغییر اطلاعات	محمد و همکاران (۲۰۲۲)
سرمایه اجتماعی و پایداری بانکداری اسلامی	اعتماد عمومی	اعتماد مشتریان/ مشروعیت اجتماعی/ وفاداری ذی‌نفعان	دوسوکی و عبدالله (۲۰۰۷)
	عدالت و مسئولیت اجتماعی	توزیع عادلانه منابع/ حمایت از جامعه/ تأمین مالی فراگیر	حسن و همکاران (۲۰۱۸)
	توسعه پایدار مالی	اهداف توسعه پایدار/ تأمین مالی سبز/ مسئولیت اجتماعی بانک‌ها	رحمان و همکاران (۲۰۲۰)

گام ششم- کنترل کیفیت:

به منظور اطمینان از حفظ کیفیت مفاهیم استخراجی از مقایسه کدگذاری با فواصل زمانی استفاده شده است و نتایج با شاخص کاپا کوهن[1] مورد سنجش قرار گرفت. مقدار به دست آمده در تحقیق حاضر ۸۵ ٪ است، لذا توافق دو کدگذاری با فواصل زمانی در حد ایده آل محسوب می‌شود.

گام هفتم- ارائه نتایج (چارچوب پشنهادی):

ارائه نتایج (چارچوب پیشنهادی) در این مرحله از روش فراترکیب، یافته‌های حاصل از مراحل قبل ارائه می‌شوند. براساس یافته‌های حاصل از فراترکیب، به صورت زیر ارائه می‌شود.

شکل ۳. الگوی مفهومی پژوهش

[1] Cohen's kappa coefficient

٦. بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در مواجهه با ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری و با استفاده از روش فراترکیب سندلوسکی و بارسو انجام شد. بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل و ترکیب مطالعات منتخب، مدل نهایی تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی شامل 62 مفهوم (کد باز)، ۱۸ مؤلفه فرعی (مضامین سازمان‌دهنده) و ۶ مؤلفه اصلی (مضامین فراگیر) شامل تاب‌آوری مالی و ساختاری نظام بانکداری اسلامی، مدیریت ریسک‌های ژئوپلیتیکی، حکمرانی و تنظیم‌گری اسلامی، تاب‌آوری فناورانه و امنیت دیجیتال، نوآوری مالی اسلامی و تحول دیجیتال، و سرمایه اجتماعی و پایداری بانکداری اسلامی شناسایی شد.

یافته‌های پژوهش نشان داد که تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در شرایط پیچیده کنونی، مفهومی چندبعدی است که صرفاً به توانایی بانک‌ها در حفظ ثبات مالی محدود نمی‌شود، بلکه مجموعه‌ای از قابلیت‌های مالی، مدیریتی، فناورانه، نهادی و اجتماعی را در بر می‌گیرد. به عبارت دیگر، بانک‌های اسلامی برای مواجهه با ریسک‌های نوظهور مانند بحران‌های ژئوپلیتیکی، تحریم‌های اقتصادی، اختلالات فناورانه، حملات سایبری و تغییرات محیطی، نیازمند توسعه یک چارچوب جامع تاب‌آوری هستند که بتواند پیش از وقوع بحران، در زمان بحران و پس از آن، توان سازگاری و بازیابی نظام بانکی را تضمین کند.

نخستین مؤلفه اصلی استخراج‌شده، تاب‌آوری مالی و ساختاری نظام بانکداری اسلامی است که شامل مؤلفه‌های فرعی کفایت سرمایه و توان مالی، مدیریت نقدینگی و انعطاف‌پذیری عملیاتی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که برخورداری بانک‌های اسلامی از پشتوانه سرمایه‌ای مناسب، منابع نقدینگی پایدار و ساختار عملیاتی منعطف، نقش اساسی در مقابله با شوک‌های اقتصادی و مالی دارد. در شرایطی که بحران‌های ژئوپلیتیکی می‌توانند موجب کاهش جریان سرمایه، افزایش ریسک اعتباری و ایجاد فشارهای نقدینگی شوند، تقویت ظرفیت‌های مالی بانک‌ها به‌عنوان نخستین لایه دفاعی تاب‌آوری مطرح می‌شود. این یافته با نتایج پژوهش دینگ و همکاران (۲۰۲۳) همسو است که نشان داد رعایت الزامات بازل ۳ و برخورداری از سرمایه نظارتی بالاتر، موجب کاهش ریسک و افزایش توان مقاومت بانک‌های اسلامی در برابر شوک‌های مالی می‌شود. همچنین زاهید (۲۰۲۴) نیز تأکید کرده است که تقویت سرمایه، مدیریت نقدینگی و توسعه چارچوب‌های نظارتی از مهم‌ترین عوامل ارتقای تاب‌آوری صنعت خدمات مالی اسلامی در محیط‌های پرریسک محسوب می‌شود.

دومین مؤلفه اصلی، مدیریت ریسک‌های ژئوپلیتیکی و محیطی است که شامل شناسایی ریسک‌های کلان، سیستم هشدار زودهنگام، سناریوسازی بحران و راهبردهای مقابله با عدم قطعیت است. یافته‌های پژوهش نشان داد که تغییرات محیط بین‌المللی، تنش‌های سیاسی، تحریم‌ها، جنگ‌ها و بی‌ثباتی‌های اقتصادی می‌توانند عملکرد بانک‌های اسلامی را تحت تأثیر قرار دهند؛ بنابراین، نظام بانکداری اسلامی باید از رویکرد واکنشی به سمت رویکرد پیش‌نگرانه در مدیریت ریسک حرکت کند. در این زمینه، هولناگل و وودز (۲۰۱۹) با معرفی چهار قابلیت بنیادین تاب‌آوری شامل پیش‌بینی، نظارت، پاسخ و یادگیری، بیان کردند که سازمان‌های تاب‌آور تنها به جلوگیری از شکست توجه ندارند، بلکه توانایی سازگاری و بازیابی پس از وقوع بحران را نیز توسعه می‌دهند. بر این اساس، بانک‌های اسلامی باید با ایجاد سازوکارهای پایش محیطی و تحلیل سناریوهای ژئوپلیتیکی، آمادگی لازم برای مواجهه با شرایط بحرانی را افزایش دهند.

سومین مؤلفه اصلی، حکمرانی و تنظیم‌گری اسلامی است که شامل حکمرانی شرعی، شفافیت و پاسخگویی، نظارت مؤثر و سیاست‌گذاری مالی است. نتایج نشان داد که تاب‌آوری بانکداری اسلامی بدون وجود نظام حکمرانی قوی و چارچوب‌های نظارتی مناسب امکان‌پذیر نیست. ویژگی متمایز بانکداری اسلامی، علاوه بر الزامات مالی، وابستگی آن به اصول شرعی و اخلاقی است؛ بنابراین وجود هیئت‌های نظارت شرعی، نظام کنترل داخلی، استانداردهای نظارتی و سازوکارهای شفاف گزارش‌دهی می‌تواند اعتماد ذی‌نفعان را افزایش داده و آسیب‌پذیری نظام بانکی را کاهش دهد. این یافته با نتایج پژوهش دینگ و همکاران (۲۰۲۳) همخوان است که نقش الزامات نظارتی و استانداردهای سرمایه‌ای را در کاهش ریسک بانک‌های اسلامی تأیید کرده‌اند.

چهارمین مؤلفه اصلی، تاب‌آوری فناورانه و امنیت دیجیتال است که شامل امنیت سایبری، مدیریت ریسک فناوری، زیرساخت‌های دیجیتال و تداوم خدمات بانکی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تحول دیجیتال اگرچه فرصت‌های گسترده‌ای برای افزایش کارایی بانکداری اسلامی ایجاد کرده است، اما هم‌زمان ریسک‌های جدیدی مانند حملات سایبری، نشت اطلاعات، وابستگی فناورانه و اختلالات سیستم‌های دیجیتال را نیز ایجاد کرده است. بنابراین، بانک‌های اسلامی باید علاوه بر توسعه فناوری، ظرفیت‌های دفاع سایبری و مدیریت ریسک فناوری را نیز تقویت کنند. این موضوع با مطالعات جدید حوزه بانکداری دیجیتال همسو است که امنیت اطلاعات و آمادگی فناورانه را از الزامات اصلی تاب‌آوری مالی معرفی کرده‌اند.

پنجمین مؤلفه اصلی، نوآوری مالی اسلامی و تحول دیجیتال است که شامل فناوری مالی اسلامی، هوش مصنوعی، تحلیل داده، بلاکچین و قراردادهای هوشمند است. یافته‌ها نشان داد که استفاده هدفمند از فناوری‌های نوین می‌تواند نقش مهمی در افزایش سرعت تصمیم‌گیری، کاهش هزینه‌های عملیاتی، بهبود مدیریت ریسک و افزایش شفافیت در بانک‌های اسلامی داشته باشد. در واقع، فناوری نه‌تنها یک عامل تهدیدکننده، بلکه یک ظرفیت راهبردی برای افزایش تاب‌آوری نظام بانکی محسوب می‌شود. استفاده از هوش مصنوعی در پیش‌بینی ریسک، فناوری بلاکچین در افزایش شفافیت تراکنش‌ها و فین‌تک اسلامی در توسعه خدمات مالی می‌تواند توان رقابتی و مقاومت بانک‌های اسلامی را افزایش دهد.

ششمین مؤلفه اصلی، سرمایه اجتماعی و پایداری بانکداری اسلامی است که شامل اعتماد عمومی، مسئولیت اجتماعی، عدالت اقتصادی و تأمین مالی پایدار است. نتایج نشان داد که تاب‌آوری بانکداری اسلامی تنها به شاخص‌های مالی و فناوری وابسته نیست، بلکه اعتماد جامعه و مشروعیت اجتماعی نیز نقش مهمی در استمرار فعالیت بانک‌ها دارد. در شرایط بحران، اعتماد مشتریان و ذی‌نفعان می‌تواند مانع از خروج گسترده منابع و افزایش فشارهای مالی شود. از این‌رو، پایبندی بانک‌های اسلامی به اصول عدالت، شفافیت و مسئولیت اجتماعی می‌تواند به افزایش سرمایه اجتماعی و پایداری بلندمدت نظام بانکی منجر شود.

بر اساس مدل ارائه‌شده، ارتقای تاب‌آوری نظام بانکداری اسلامی در برابر ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری یک فرآیند چندلایه و پویاست که از تعامل میان قابلیت‌های مالی، مدیریت ریسک، حکمرانی اسلامی، فناوری، نوآوری و سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد. این مدل نشان می‌دهد که تاب‌آوری بانکی یک ویژگی ایستا نیست، بلکه قابلیتی پویا است که از طریق یادگیری سازمانی، پیش‌بینی بحران، توسعه فناوری و اصلاح ساختارهای مدیریتی به‌صورت مستمر ارتقا می‌یابد.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش با مطالعات زاهید (۲۰۲۴)، دینگ و همکاران (۲۰۲۳)، هولناگل و وودز (۲۰۱۹) و مقیمی و همکاران (۲۰۱۸) همخوانی دارد؛ اما نوآوری پژوهش حاضر در این است که برخلاف مطالعات پیشین که عمدتاً تاب‌آوری مالی، مدیریت ریسک یا فناوری را به‌صورت مستقل بررسی کرده‌اند، یک مدل جامع برای مواجهه هم‌زمان نظام بانکداری اسلامی با ریسک‌های ژئوپلیتیکی و فناوری ارائه کرده است.

در راستای نتایج تحقیق پیشنهادات ذیل ارائه می‌گردد:

مدیران بانک‌های اسلامی باید برنامه‌های مشخصی برای افزایش کفایت سرمایه، ایجاد ذخایر احتیاطی و تقویت منابع نقدینگی تدوین کنند. افزایش توان مالی بانک‌ها موجب می‌شود نظام بانکی در برابر شوک‌های ناشی از بحران‌های اقتصادی، تحریم‌ها و نوسانات محیطی مقاومت بیشتری داشته باشد. همچنین رعایت استانداردهای نظارتی مانند الزامات سرمایه‌ای می‌تواند ریسک ورشکستگی و آسیب‌پذیری بانک‌ها را کاهش دهد.

مدیران نظام بانکی باید واحدهای تخصصی تحلیل ریسک‌های ژئوپلیتیکی ایجاد کرده و از ابزارهای آینده‌پژوهی، سناریونویسی و هشدار زودهنگام استفاده کنند. این اقدام به بانک‌ها کمک می‌کند قبل از وقوع بحران، پیامدهای احتمالی تحولات سیاسی، اقتصادی و امنیتی را شناسایی کرده و راهبردهای مناسب اتخاذ کنند.

مدیران بانک‌های اسلامی باید سازوکارهای نظارت شرعی، کنترل داخلی و شفافیت اطلاعاتی را تقویت کنند. ایجاد ارتباط مؤثر میان هیئت‌های شرعی، مدیران اجرایی و نهادهای نظارتی می‌تواند موجب افزایش اعتماد عمومی و کاهش ریسک‌های ناشی از عدم انطباق با اصول بانکداری اسلامی شود.

مدیران بانکی باید توسعه زیرساخت‌های امنیت دیجیتال، سامانه‌های پشتیبان و برنامه‌های مقابله با حملات سایبری را در اولویت قرار دهند. افزایش وابستگی بانک‌ها به فناوری‌های دیجیتال، ضرورت ایجاد ظرفیت‌های دفاعی و مدیریت ریسک فناوری را دوچندان کرده است.

بانک‌های اسلامی باید از فناوری‌هایی مانند هوش مصنوعی، یادگیری ماشین و تحلیل کلان‌داده برای پیش‌بینی ریسک‌های اعتباری، عملیاتی و بازار استفاده کنند. این فناوری‌ها می‌توانند سرعت تصمیم‌گیری را افزایش داده و امکان واکنش سریع‌تر در شرایط بحرانی را فراهم کنند.

مدیران بانک‌ها باید همکاری با شرکت‌های فناوری مالی را توسعه داده و از ظرفیت‌هایی مانند بلاکچین، قراردادهای هوشمند و پلتفرم‌های دیجیتال اسلامی استفاده کنند. این فناوری‌ها می‌توانند موجب افزایش شفافیت، کاهش هزینه‌ها و گسترش دسترسی جامعه به خدمات مالی اسلامی شوند.

بانک‌های اسلامی باید با افزایش شفافیت، ارائه گزارش‌های عملکرد و توجه به عدالت اقتصادی، سرمایه اجتماعی خود را تقویت کنند. اعتماد عمومی یکی از مهم‌ترین عوامل استمرار فعالیت بانک‌ها در شرایط بحران است و می‌تواند نقش مهمی در حفظ ثبات مالی ایفا کند.

مدیران بانک‌ها باید برنامه‌های جامع تداوم فعالیت را برای شرایطی مانند جنگ، تحریم، حملات سایبری و بحران‌های اقتصادی تدوین کنند. این برنامه‌ها باید شامل سناریوهای عملیاتی، تقسیم مسئولیت‌ها، مسیرهای جایگزین ارائه خدمات و سازوکارهای بازیابی سریع باشد.

منابع:

امیری، مهدی؛ محقق نیا، محمدجواد؛ بالاوندی، علی، ارزیابی تاب آوری سیستم بانکی ایران و عوامل موثر بر آن، پژوهش های اقتصاد پولی مالی، سال ۲۵، شماره ۱۶، صص ۲۵۶-۲۷۶، ۱۳۹۷.

خسروی، سارا؛ نجفی، اکبر؛ محمدی، ناصرعلی؛ مرجانی، محمدرضا، همبستگی سلامت مالی و تداوم کسب و کار بانک ها با میانجی گری تاب آوری سازمانی، نشریه مدیریت ارتقای سلامت، سال ۸، شماره ۴، صص ۳۵-۴۲، ۱۳۹۸.

خواجه پور، مهدی؛ فارسیجانی، حامد؛ صداقت پرست، احمد، ارائه الگویی برای تاب آوری سازمانی در صنعت بانکداری، مطالعات مدیریت راهبردی، سال ۶۱، صص ۳۷-۸۱، ۱۳۹۸.

شاه حسینی، محمدعلی؛ نظری، مهدی؛ هاشمی، محمدصادق، تحلیل استراتژی های بازاریابی بانک های خصوصی ایران در دوران رکود اقتصادی سال های ۹۱ و ۹۲، فصلنامه انجمن علوم مدیریت ایران، سال۹، شماره ۳۳، صص ۱۲۵-۱۴۵، ۱۳۹۳.

عبدالشاه، فاطمه؛ صالحی، مهدی، بررسی عوامل موثر بر سرمایه در صنعت بانکداری با رویکرد تاب آوری، فصلنامه روند، سال ۱۵، صص ۵۰-۷۶، ۱۳۹۵.

قاسمی، مریم؛ صراف، فاطمه؛ احدی سرکانی، سمیه‌یاس؛ جعفری، سیدمحمد، ارائه الگوی تاب آوری مالی در راستای پیشگیری از ورشکستگی، فصلنامه دانش سرمایه گذاری، سال ۱۳، شماره ۳، صص ۶۲۳-۶۴۳، ۱۴۰۳.

میرباقری، سیدمهدی، شناسایی روش‌های حکمرانی مشارکتی و ابزارهای اجتماعی-فرهنگی آن با استفاده از رویکرد تحلیل محتوا، راهبرد اجتماعی-فرهنگی، سال ۲، شماره ۱۲،صص ۴۸۳-۵۲۶، ۱۴۰۲.

Agheli, M., NikMenesh, S., Rashidi, H., & Jalali, P. (2023). Training on thesis writing and scientific article writing. Tehran: Dibagaran Book Institute. (In Persian)

Abbas M, Ali R. Islamic banking and financial stability: A systematic review of risk management practices. International Journal of Islamic Economics and Finance Studies., 6(2):45-62. 2020.

Apriantoro MS, Muthoifin M, Athief FHN. Advancing social impact through Islamic social finance: A comprehensive bibliometric analysis. International Journal of Advanced and Applied Sciences,10:81-89, 2023.

Balcilar M, Bonato M, Demirer R, Gupta R. Geopolitical risks and stock market dynamics: Evidence from emerging markets. Journal of Financial Stability, 36:55-70, 2018. doi:10.1016/j.jfs.2018.04.001.

Bank for International Settlements. Central bank digital currencies: foundational principles and core features. Report No. 1 in a series of collaborations from a group of central banks. Basel: Bank for International Settlements, 2020.

Bazarbash M. FinTech in financial inclusion: Machine learning applications in assessing credit risk. IMF Working Paper 19/109. Washington, DC: International Monetary Fund, 2019. doi:10.5089/9781484392314.001.

Beck T, Demirgüç-Kunt A, Merrouche O. Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability. Journal of Banking & Finance, 37(2):433-447. 2013. doi:10.1016/j.jbankfin.2012.09.016.

Bitar M, Ben Naceur S, Ayadi R, Walker T. Basel compliance and financial stability: Evidence from Islamic banks. Journal of Financial Services Research.,60:81-134, 2021. doi:10.1007/s10693-020-00337-6.

Borio C. Towards a macroprudential framework for financial supervision and regulation? CESifo Economic Studies,49(2):181-215, 2003

Buchholz U, Knorre S. Crisis management. In: Internal communication and management: Theory and praxis communication-centered management,183-195, 2023

Caldara D, Iacoviello M. Measuring geopolitical risk. American Economic Review,112(4):1194-1225. 2022. doi:10.1257/aer.20191823.

Carmeli A, Markman GD. Capture, governance, and resilience: Strategy implications from the history of Rome. Strategic Management Journal,32(3):322-341, 2011

Christopherson S, Michie J, Tyler P. Regional resilience: Theoretical and empirical perspectives. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society,3(1):1-10, 2010. doi:10.1093/cjres/rsq004.

Cihak M, Hesse H. Islamic banks and financial stability: An empirical analysis. IMF Working Paper 08/16. Washington, DC: International Monetary Fund, 2008. doi:10.5089/9781451868784.001.

Cihak M, Hesse H. Islamic banks and financial stability: An empirical analysis. Journal of Financial Services Research, 38:95-113, 2010. doi:10.1007/s10693-010-0089-0.

Demir E, Danisman GO. The impact of economic uncertainty and geopolitical risks on banking performance. Finance Research Letters, 39:101607,2021. doi:10.1016/j.frl.2020.101607.

Ding X, Haron R, Hasan A. The influence of Basel III on Islamic bank risk. Journal of Islamic Monetary Economics and Finance, 9(1):1-30,2023. doi:10.21098/jimf.v9i1.1590.

Farook S, Hassan MK, Clinch G. Profit distribution management by Islamic banks: An empirical investigation. The Quarterly Review of Economics and Finance,52(3):333-347, 2012. doi:10.1016/j.qref.2012.04.001.

Gomber P, Koch JA, Siering M. Digital finance and FinTech: Current research and future research directions. Journal of Business Economics, 87:537-580, 2017.doi:10.1007/s11573-017-0852-x.

González-Hermosillo MB. Determinants of ex-ante banking system distress: A macro-micro empirical exploration of some recent episodes. Washington, DC: International Monetary Fund, 1999.

Grira J, Labidi C. Banks, funds, and risks in Islamic finance: Literature & future research avenues. Finance Research Letters,41:101815,2021. doi:10.1016/j.frl.2020.101815.

Hassan MK, Rabbani MR, Ali MAM. Challenges for the Islamic finance and banking in post COVID era and the role of FinTech. Journal of Islamic Monetary Economics and Finance, 6(3):443-458. 2020.doi:10.21098/jimf.v6i3.1162.

Hassan MK, Sohel MNI, Choudhury T, Rashid M. A systematic literature review of risks in Islamic banking system: Research agenda and future research directions. Risk Management. 2024;26:Article 3. doi:10.1057/s41283-023-00135-z.

Hassanein EE, Al-Arjani A. Parents and service providers' perspectives about social inclusion of people with neurodevelopmental disabilities in Qatar: Investigation of financial transactions and personal status laws. International Journal of Developmental Disabilities. 2024;70(6):1112-1122. doi:10.1080/20473869.2024.2384762.

Hossain MA, Rosman R, Jahan N, Afroz S, Afroza K. A systematic literature review of risk management in the Islamic banking system: Research agenda and future directions. International Journal of Research and Innovation in Social Science, 9(3):1193-1209, 2025doi:10.47772/IJRISS.2025.90300093.

Imam P, Kpodar K. Islamic banking: How has it expanded? Emerging Markets Finance and Trade,51(6):1129-1145,2015. doi:10.1080/1540496X.2015.1046330.

Ishak AW, Williams EA. A dynamic model of organizational resilience: Adaptive and anchored approaches. Corporate Communications: An International Journal, 23(2):180-196. 2018.

Kayed RN, Hassan MK. The global financial crisis and Islamic finance. Thunderbird International Business Review,53(5):551-564, 2011. doi:10.1002/tie.20434.

Mollah S, Hassan MK, Al Farooque O, Mobarek A. The governance, risk-taking, and performance of Islamic banks. Journal of Financial Services Research,51:169-190, 2017. doi:10.1007/s10693-016-0245-0.

Mudanya LE, Muturi W. Effects of financial risk on profitability of commercial banks listed in the Nairobi Securities Exchange. International Journal of Social Sciences Management and Entrepreneurship,2(1):75-93,2019. doi:10.32898/ibmj.01/1.1article14.

Noory SN, Shahimi S, Ismail AG. A systematic literature review on the effects of risk management practices on the performance of Islamic banking institutions. Asian Journal of Accounting and Governance,16:53-75,2021. doi:10.17576/AJAG-2021-16-05.

Podsakoff NP, Whiting SW, Podsakoff PM, Blume BD. Individual- and organizational-level consequences of organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. Journal of Applied Psychology,94(1), 2009

Rabbani MR, Bashar A, Nawaz MA, Karim S, Ali MAM, Rahiman HU. Exploring the role of Islamic FinTech in combating the COVID-19 pandemic. FinTech,1(2):123-135, 2020.doi:10.3390/fintech1020015.

Sarkar S, Khare A. Cybersecurity risks in digital banking: Challenges and mitigation strategies. Telematics and Informatics,60:101645,2021. doi:10.1016/j.tele.2021.101645.

Tsomocos DP. Equilibrium analysis, banking and financial instability. In: The challenge of financial stability. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, p.61-97, 2012.

Weiner L, Jerome D. Urban teaching: The essentials. New York: Teachers College Press; 2016.

Yomna D, Kammoun A. Financial stability and bank capital: The case of Islamic banks. International Journal of Economics and Financial Issues,10(5):361-369,2020. doi:10.32479/ijefi.10147.

Yu Z, Liu J. The digital revolution in banking: Unpacking risk management in the age of transformation. International Review of Economics & Finance,103:104444, 2025doi:10.1016/j.iref.2025.104444.

Zahid AZM. Resilience and stability of the Islamic financial services industry in an evolving risk environment. Kuala Lumpur: Islamic Financial Stability Forum, Bank Negara Malaysia; 2024.